

2.

TRI GROBA JEDNOG PESNIKA

SMRT IVANA GORANA KOVAČIĆA: ČINJENICE, INTERPRETACIJE, MIT

Goran Miloradović

UDK: 821.163.42 Kovačić, I. G.:393
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Sažetak: Rad predstavlja pokušaj dekonstrukcije jednog od integrativnih mitova socijalističke Jugoslavije, koji je izgrađen oko pogibije književnika Ivana Gorana Kovačića. Nastoji se da se činjenice odvoje od mita, da se utvrde razlozi kasnijih interpretacija i da se objasni svrha mistifikacije pesnikove smrti, koja je imala veliki simbolički značaj u društvu. Kovačićevo stvaralaštvo i biografija su povezivani sa partijskom ideologijom, a posebno sa pitanjem međunacionalnih odnosa. Specifičnim tumačenjem njegove smrti, ideološka parola “bratstvo i jedinstvo” je dobila upečatljiv primer na kome je vaspitavana omladina. Kovačić je postao simbol mučeništva u ratu protiv okupatora i njegovih pomagača, “dobrovoljna” žrtva na oltaru međunacionalnog pomirenja. Mit je imao svoju funkciju do propasti poretka, ali je u nekim aspektima nastavio da živi i kasnije.

Ključne reči: dekonstrukcija mita, Ivan Goran Kovačić, socijalistička Jugoslavija, “bratstvo i jedinstvo”, poema *Jama*

Postojao je, u vreme socijalističke Jugoslavije, svojevrsni kult smrti i pogrebnih rituala, koji je proisticao iz paralelno religioznog karaktera ideologije marksizma-lenjinizma i potrebe da komunistička partija svoj uticaj širi, pored ostalih metoda, i putem mistike. Ta dimenzija funkcionisanja jugoslovenske varijante totalitarizma do sada je bila vrlo malo proučavana, ali su se poslednjih godina i o njoj pojavili prvi radovi.¹ Ideološka i politička eksploatacija odnosa prema smrti ogleda se u bogatoj simbolici rituala sahranjivanja i obeležavanja grobova političkih lidera, neretko i podizanjem mauzoleja (V. I. Lenjina, J. V. Staljina, G. Dimitrova, J. Broza Tita, E. Hodže, i dr.), ali i spomenika manje poznatim herojima palim za interese partije i vrednosti njene ideologije (spomenici na Batinoj Skeli, Kalemegdanu, Iriškom vencu i dr.).

Međutim, postoji još jedna oblast u kojoj je socijalistička vlast pokazala posebno interesovanje, a to je odnos prema smrti uglednih intelektualaca, posebno književnika. Sklonost da se propagandno iskoriste ti tragični trenuci naročito je dolazila do izražaja kada su bile

¹ Videti: Горан Милорадовић, “Прах праху: Стаљинистички погребни ритуали у социјалистичкој Југославији”, *Годишњак за друштвену историју* 14/2008., бр. 1-3, 83.-106.; Александра Павићевић, “Дани жалости и време успомена: Смрт, сахрана и сећање/памћење јавних личности у Србији у време социјализма и после њега”, *Гласник Етнографског института САНУ*, LVII (1), 223.-238.

u pitanju istaknute ličnosti, poput Otona Župančića,² Vladimira Nazora³ ili Jovana Popovića.⁴ Prilikom takvih pogrebnih svečanosti otvarala se mogućnost da se u očima javnosti preklope najmanje tri različite funkcije: politička, društvena i kulturna. Tako je, putem neizbežne empatije, koja je pogrebnim ceremonijama dodatno naglašavana, dolazilo do pojačavanja kohezije celokupne zajednice, odnosno do prividnog nestanka granice između naroda, kulturne elite i pripadnika režima. Pored toga, takvim ritualima je stanovništvu omogućavano da se orijentiše u ideološkim i političkim pitanjima u okolnostima nepostojanja slobode javne političke diskusije. Bio je to jedan od metoda kojim je vlast nastojala da kondicionira svoju moć i time je prosečnom građaninu učini nevidljivom.⁵

Kao posebno interesantan primer utilitarnog pristupa javnom predstavljanju okolnosti smrti nekog književnika u socijalističkoj Jugoslaviji izdvaja se interpretacija tragične, ponekad se kaže i “mučeničke”⁶ pogibije pesnika Ivana Gorana Kovačića u leto 1943. godine. To nije bilo ništa novo u istoriji komunističkog pokreta: Kovačićev posmrtni lik je promovisan u meru moralne i idejne ispravnosti i stvaralačkog kvaliteta, njegova sudbina otvoreno je upoređivana sa Lorkinom,⁷ a njegova poema *Jama* sa Pikasovom *Gernikom*.⁸ Postojala je namera da se Kovačiću (1913–1943) i dr. Simi Miloševiću (1896–1943) podigne spomenik nedaleko od mesta gde se smatralo da su zajedno ubijeni i sahranjeni.⁹ Na sličan način Staljin je lik Majakovskog posmrtno promovisao u uzor sovjetskim književnicima, iako veći deo stvaralaštva tog autora, a posebno njegova najuspelija dela, upadljivo odstupaju od standarda socrealizma.¹⁰ S druge strane, Kovačićeva sudbina je asociirala i na brojne druge sudbine talentovanih i nesrećnih pesnika, koji su zablistali, dokazavši svoje velike mogućnosti, ali ih je smrt rano odnela.¹¹

² “Umro je narodni umjetnik Oton Župančić”; “Brzovjav maršala Tita udovi Otona Župančića”; “Brzovjav Vladimira Nazora Društvu slovenskih književnika”, “Slava Otonu Župančiću”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 1280, 13. VI. 1949., 1.; Milan BOGDANOVIĆ, “Smrt Otona Župančića”; “Mase građana Ljubljane odaju počast posmrtnim ostacima Otona Župančića”; “Slava Otonu Župančiću”, *Književne novine* (Beograd), br. 24, 14. VI. 1949., 1.

³ Nazorovo smrti novine su danima posvećivale prve dve stranice: “Umro je Vladimir Nazor”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 1286, 20. VI. 1949., 1.; “Slava Vladimiru Nazoru”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 1287, 21. VI. 1949., 1.; “Maršal Tito odao posljednju počast Vladimiru Nazoru”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 1288, 22. VI. 1949., 1.; “Neka je vječna slava neumrlom narodnom pjesniku Vladimiru Nazoru!” *Vjesnik* (Zagreb), br. 1289, 23. VI. 1949., 1.

⁴ “Jovan Popović”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 2110, 15. II. 1952., 5.; “Posljednje počasti Jovanu Popoviću”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 2112, 17. II. 1952., 1.

⁵ Prema Galbrajtovoj teoriji, postoje tri osnovna oblika moći: 1. *kondigna* (tj. represivna) kojom vršioći vlasti prete potčinjenima da bi postigli njihovo poželjno ponašanje; 2. *kompensacijska* (tj. nagrađujuća) koja poželjno ponašanje podstiče materijalnim dobrima; i 3. *kondicionirana*, kojom se menjaju uverenja onih koji se žele potčiniti. Videti: John Kenneth GALBRAITH, *Anatomija moći*, Zagreb s. a., 10.-12.

⁶ Izraz Vjekoslava Afrića (iz njegove knjige: *U danima odluka i dilema*, Beograd 1970., 133.), preuzet i u: Maja HRIBAR OŽEGOVIĆ, “Kazališno djelovanje Ivana Gorana Kovačića u partizanima”, *Život i djelo Ivana Gorana Kovačića*, *Zbornik radova* (ur. Anđelko Novaković), Zagreb 1989., 124.; Stevan RAIČKOVIĆ, “Legenda o Goranu”, *Isto*, 23.

⁷ Marko Ristić je skicirao opštu listu intelektualaca koji su stradali od političkog nasilja, koja počinje Heraklitovim, a završava Kovačićevim imenom. Marko RISTIĆ, “Sloboda i stvaralaštvo. Na jednu temu iz treće knjige *Kapitala*”, *Za svest 1971–1977*, Beograd 1977., 119.-121. Kovačića sa Lorkom (Federico García Lorca) poredi i: Stevan RAIČKOVIĆ, *n. d.*, 22.

⁸ Branka BRLENIĆ VUJIĆ, “Poetika slika smrti i života u Goranovoj ‘Jami’ i Picassovoj ‘Guernici’”, *Život i djelo Ivana Gorana Kovačića*, 35.-40.

⁹ Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, *Vjesnik u srijedu* (Zagreb), br. 2224 (8), 18. VI. 1952., 1.

¹⁰ Uzrok tome leži u njegovoj nenarušenoj popularnosti čak i dvadeset godina posle smrti. Staljin je postupio pragmatičnije nego Lenjin, koji je izrazito i principijelno bio protiv futurizma. O tome, kao i o merama za obeležavanje dvadesete godišnjice smrti Majakovskog, videti: Vjačeslav POLONSKI, “Lenjin o umjetnosti, književnosti i kulturi”, *Sovjetska književnost 1917–1932. Manifesti i programi. Književna kritika. Nauka o književnosti*, (ur. Aleksandar Flačer), Zagreb 1967., 417.-426.; Российский государственный архив социально-политической истории, Moskva: fond 17, CK KPSS, 1903.–1953., op. 132, d. 395, 80.-86.

¹¹ Npr: Comte de Lautréamont (Isidore Ducasse), Lord Byron, Branko Radičević, Sergej Jesenjin, Vladimir Majakovski i dr.

Pogodnost poslednje epizode Kovačićeve biografije za političko i ideološko eksploataisanje primećena je, takoreći, odmah po njegovoj smrti. Već tokom rata, 1944. godine, Moša Pijade je u članku o Vladimiru Nazoru u jednom pasusu plasirao prvu zvaničnu verziju Kovačićeve pogibije, postavivši time osnovni interpretativni okvir za njeno kasnije tumačenje i dogradnju: “Mladi hrvatski pjesnik, koji je u pjesmi “Jama” tako snažno oformio najžešći u ovom ratu ispjevani protest protiv ustaških pokolja nad Srbima, bio je ubijen od ‘srpskih osvetnika’, četničkih izroda, tih švapskih i ustaških saveznika. Prerezali su grlo, koje je tako iskreno i snažno grmjelo iz bratske hrvatske duše protiv ustaških zločina nad srpskom nejači. Nikad poštenije i čovječnije djelo pjesnika nije bilo grđe kažnjeno i nikad čelo ubice nije bilo ukaljno sramnijim zločinom. Čitajući Goranovu ‘Jamu’ pokoljenjima i pokoljenjima srpske omladine stezat će se srca nad zločinima, koji su izazvali takav krik pjesnika, ali isto tako i nad zločinom, koji je tome divnom galebu prerezao grkljan.”¹² Prvi je Ivo Frol, u predgovoru izdanju *Jame* iz 1945. u celosti citirao taj pasus,¹³ a brojni drugi autori su ga navodili i ponavljali decenijama.¹⁴ Osim toga, i svi ostali koji su pisali o Kovačiću, a među najagilnijim i najuticajnijim bili su Mladen Iveković i Marko Ristić,¹⁵ kretali su se mahom u koordinatama koje su tada postavljene. Time su bili kanonizovani službena slika i političko značenje Kovačićeve pogibije.

Teze i antiteze “mita o Goranu”

Iako su se još u vreme Jugoslavije u javnosti (mahom u intervjuima, memoarima i objavljenim izvorima, retko kad u naučnoj literaturi) pojavljivale i mnoge činjenice koje su protivrečile oficijelnoj verziji, nikada niko nije pokušao da ih sistematizuje na takav način da stvori logičnu i koherentnu alternativnu sliku događaja kojom bi se dovelo u pitanje zvanično ideološko tumačenje i njegovo društveno i političko značenje.¹⁶ Razlog zašto to tada nije učinjeno možda je pre društveno-psihološke nego sazrajne prirode, tj. ne radi se o tome da tada niko nije mogao, nego niko nije želeo da dekonstruiše mit. Naprotiv, mnoge intelektualne i političke karijere su izgrađene upravo u senci tog mita, zahvaljujući njegovoj stalnoj dogradnji i ponovnom verifikovanju, pri čemu su brojni autori otvoreno i u afirmativnom smislu koristili izraze “mit” i “legenda”.¹⁷ To, u stvari, pokazuje da je postojao

¹² Moša PIJADE, *Vladimir Nazor*, [Topusko?] 1944., 6.-7. Pijade je govorio i pisao srpskim jezikom, ekavicom. Navedeni “prevod” je verovatno posledica rezolutnog Nazorovog stava da u Hrvatskoj sve mora biti štampano isključivo na hrvatskom jeziku. O tome videti: Vladimir DEDIJER, “Poverljiva dostava Prvoslava Vasiljevića Milovanu Đilasu protiv Vladimira Nazora i njegovog jezika i Đilasova poruka Aleksandru Rankoviću”, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita II*, Rijeka 1981., 842.-843.

¹³ Ivo FROL, “Ivan Goran Kovačić”, predgovor u: Ivan Goran KOVAČIĆ, *Jama*, Beograd 1945., 12. Frol verodostojnost interpretacije date u tom pasusu potvrđuje rečima: “Tako je poginuo Ivan Goran Kovačić.”

¹⁴ Stanko DVORŽAK, “Sjećanja na Gorana”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 2499, 20. III. 1953., 5.; Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945 II*, Zagreb 1970., 110.; *Doživi Gorana*, (ur. Joža Skok), Zagreb 1973., 6.; Gane TODOROVSKI, “Nema ih više, jer su htjeli biti!” (Zapis o Ivanu Goranu Kovačiću), *Život i djelo Ivana Gorana Kovačića*, 41. itd.

¹⁵ Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika... Ivan Goran Kovačić”, *Politička književnost 1944–1958*, Zagreb 1958., 37.-42. Članak je napisan i prvi put objavljen februara 1945., a kasnije je imao više izdanja.

¹⁶ Podaci i interpretacije na kojima se bazira ovaj članak prvi put su bili objavljeni u periodu 1944.–1991.

¹⁷ Videti: Vlatko PAVLETIĆ, “Pred odgonetkom tajne Goranove smrti?”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6538, 1-3. V. 1965, 6.; Ivan LAJTMAN, “Pronađen Goranov grob”, *Isto*, 6.; Ivan LAJTMAN, “Goranova jama – legenda”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6546, 11. V. 1965., 5.; Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, *Novi VUS* (Zagreb), 5. XII. 1973., 10.; Joža

dvojan, možda čak šizofren odnos prema toj temi: o okolnostima Kovačićeve pogibije se govorilo kao o istorijskoj istini, a korišćena su dva izraza koja istinitost dovode u pitanje. To je karakteristika socrealističkog diskursa u književnosti, koji proklamuje realizam, ali ga u stvaralaštvu ne doseže.¹⁸ Dobar primer za to je knjiga pripovedaka Jovana Popovića *Istinite legende*, u kojoj se kroz literarnu obradu doživljaja jugoslovenskih partizana nude moralni uzori i modeli ponašanja novim generacijama. U tom ključu treba razumeti one interpretacije Kovačićeve smrti koje su dovele do formiranja “mita o Goranu”.

Međutim, verodostojnost i smisao teza koje čine taj mit može se utvrditi komparacijom sa brojnim drugim izvorima i svedočenjima, kojih je dovoljno da se oformi drugačija slika, bliža prošloj stvarnosti, i da se ponudi alternativna rekonstrukcija događaja i njegovo novo tumačenje.¹⁹ Osnovni metod koji je primenjen u ovom radu jeste poređenje onih podataka i tumačenja koji čine oficijelno prihvaćenu sliku događaja (“mit o Goranu”) sa podacima koje iznose svedoci i učesnici događaja, a koji ne podržavaju mit, ili ga, čak, direktno osporavaju. Dekonstrukcija mita je urađena u formi **Teza** (elementi mita) i **Antiteza** (rezultat sistematizacije i kritike istorijskih izvora), posle čega slede rekonstrukcija istorijskih zbivanja i tumačenje uzroka i ciljeva mistifikacije.

1. **Teza:** Brojne interpretacije Nazorovog i Kovačićevog odlaska u partizane stvaraju utisak da su tom prilikom njih dvojica imala podjednako značajne uloge.²⁰ U nekim verzijama Nazor se uopšte i ne pominje, pa se čini kao da je Kovačić otišao sam.²¹

Antiteza: Nazorov odlazak u partizane je imao neuporedivo veći društveni i politički značaj nego Kovačićev, jer je Nazor bio vrlo ugledan kao “najstariji živi hrvatski pesnik”,²² koji je smatran za “velikog predstavnika hrvatske klasične književne baštine”.²³ Dedijer je 4. januara zapisao u svom Dnevniku: “Nazor je naša velika pobeda [...] Najpoznatiji živi pesnik Hrvatske, član akademije nauka [...] prelazi u partizane”, dok Kovačića pominje samo uzgred, kao njegovog saputnika.²⁴ Upravo zato je Nazor još tokom rata bio postav-

SKOK, “Književna riječ o Goranu”, *Dozivi Gorana*, 215.; Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, Zagreb 1984., 27., 107.; Stevan RAČKOVIĆ, “Legenda o Goranu”, 22.; Tomislav Marijan BILOŠIĆ, “Primjer ljudskog postupka, značenja i vrijednosti postojanja”, *Život i djelo Ivana Gorana Kovačića*, 221.-223.; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, Beograd 1998., 563. (prvo izdanje 1977. Videti poglavlje XIX, pod naslovom “Satrap iz Foče”, u knjizi *Peti prst*).

¹⁸ Prema formulaciji Andreja Sinjavskog iz 1957. godine, socijalistički realizam je “poluklasicistička poluumetnost, ne previše socijalistička, i koja uopšte nije realizam.”: Андрей ДОНАТОВИЧ СИНЈВСКИИ (Абрам ТЕРЦ), “Что такое социалистический реализм”, *Антология самиздата. Неподцензурная литература в СССР 1950-е–1980-е* (ур. В. В. Игрунов), Москва 2005., 471.

¹⁹ Oprezno skrenuvši pažnju da Kovačića “naročito mladi čitaoci doživljavaju već pomalo kao gotovo legendarnu ličnost”, Ivana Car je prva pokušala da tom viđenju suprotstavi neke činjenice: Ivana CAR, “Goran u pismima i sjećanjima”, *Dozivi Gorana*, 181. (tekst prvi put objavljen u: *Polet*, 6/1959., br. 9-10).

²⁰ Moša PIJADE, *Vladimir Nazor*, 3.; Ivo FROL, “Ivan Goran Kovačić”, 8.; Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, *Стваранье*, 7/1952., br. 6, 362.; Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945. Knjiga druga*, Zagreb 1970., 104.; *Jugoslovenski književni leksikon*, Novi Sad 1971., 248., 361.-363.; Jure KAŠTELAN, “Goranovo književno djelo”, *Dozivi Gorana*, 118. (prvi put objavljeno u: *Republika*, 7/1951., br. 3); Dobriša CESARIĆ, “Sjećanje na Gorana”, *Dozivi Gorana*, 197. (tekst je prvi put objavljen u: *Hiljadudevetstotinačetdeset i prva, zbornik MH*, Zagreb 1961.).

²¹ Antun BARAC, “Mrak na svijetlim stazama”, *Dozivi Gorana*, 166. (prvi put objavljeno u: *Republika*, 1/1945., br. 1.-2.); Dragutin TADIJANOVIĆ, “O Goranu”, *Isto*, 168., 170., 173. (Tadijanović u dve svoje interpretacije Kovačićevog odlaska u partizane ne pominje Nazora, a u jednoj pominje!); Gustav KRKLEC, “Goranova majka”, *Isto*, 179.; Ivana CAR, “Goran u pismima i sjećanjima”, *Isto*, 189. (tekst je prvi put objavljen u: *Polet*, 6/1959., br. 9.-10.).

²² Moša PIJADE, *Vladimir Nazor*, 3.-4.

²³ Mladen IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi. Povodom 20-godišnjice I kongresa kulturnih i javnih radnika u Topuskom*, (Referat održan u Topuskom 27. lipnja 1964.), Zagreb 1964., 3.

²⁴ Vladimir DEDIJER, *Dnevnik II*, knj. 2, Beograd 1946., 54.-55.

ljen za predsednika ZAVNOH-a, a posle rata za predsednika Prezidijuma Sabora NR Hrvatske. Rodoljub Čolaković u svom dnevniku nije ni registrovao Kovačićev dolazak u partizane, a Natorovom daje puni značaj, napisavši: “Bolje bi sad bilo izgubiti jednu bitku, nego Nazora.”²⁵ Kovačić je za KPJ bio važan pre odlaska u partizane, kao neko u koga Nator ima poverenja i sa kim bi se odlučio da krene.²⁶ U partizanima se njih dvojica razdvajaju najkasnije 9. februara 1943. godine.²⁷ Kovačić je do pogibije ostao u Natorovoj senci: kada je iznemogao, Kovačić je bio ostavljen, kao i drugi borci, dok je Nator i u najtežim ratnim okolnostima bio nošen i, neretko, uz velike rizike spasavan. General Gojko Nikoliš je zabeležio: “Pasem zečji kupus, kiseo, osvežava. Zamalo zapraštaše mitraljezi. Neko poviče: ‘Čuvajte Nazora!’ Šestorica umornih boraca vuku pjesnika Vladimira Nazora na nosilima uz beskrajnu strminu.”²⁸ Ili, po sećanjima generala Pavla Jakšića, jednom drugom prilikom Nator se “zagubio u šumi i jedva smo ga, pod borbom, pronašli i u poslednjem času – kad se već ukrštala iznad nas vatra nemačkih mitraljeza – izvukli iz obruča.”²⁹ O nevoljama koje su trpeli zbog Natorove staračke mušičavosti, nemoći i nesnalaženja pisao je i Dediđer.³⁰ Ali, i takav, Nator im je značio puno više nego Kovačić.

2. **Teza:** Ukazivalo se, nagoveštavalo ili podrazumevalo da je “književnik-borac”, odnosno “pesnik i borac”, Kovačić, ratovao sa puškom u ruci.³¹

Antiteza: Kovačić je, prema poslednjem ratnom rasporedu, bio borac Pete proleterske crnogorske brigade, kojom je komandovao Savo Kovačević.³² Međutim, nema pouzdanih podataka da je Kovačić ikada upotrebio pušku. Mala je bila borbeno vrednost Kovačića, čiju percepciju realnosti možda najbolje ilustruje činjenica da je u partizane došao sa dva kofera i knjigama Shelleya i Keatesa.³³ Prve partizanske fotografije Kovačića prikazuju u štofanom kaputu, sa kariranim šalom, bez oružja i opasača, gologlavog ili sa kapom.³⁴ Kasnije, pesnik je nabavio uniformu i opremu, a krajem februara i oružje.³⁵ Ali, puška o ramenu još uvek ne čini ratnika. Mladen Iveković je 13. aprila 1943. zapisao da Kovačić “još živi u nekom pjesničkom transu. [...] Do sada je on bio ‘zagrebačko mamino dijete’, intelektualac ‘literarisch belastet’, i život za njega nije bio ništa drugo do literatura. Ova će ga teška, užasna i veličanstvena stvarnost riješiti postepeno i sigurno jednog naslijeđa malograđan-

²⁵ Родољуб ЧОЛАКОВИЋ, *Зписуи из ослободилачког рата*, Сарајево 1951., 193.

²⁶ Videti Natorov dnevnik: Vladimir NAZOR, “S partizanima”, *Doživi Gorana*, 93.-94.

²⁷ *Isto*, 98.

²⁸ Gojko NIKOLIŠ, *Korijen, stablo, pavetina. Memoari*, Zagreb 1981., 532.

²⁹ Pavle JAKŠIĆ, *Nad uspomenuama*, Beograd 1990., 394.

³⁰ Vladimir DEDIĐER, *Dnevnik*, knj. 2, 357.

³¹ Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, 361.; I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, *Narodni list* (Zagreb), br. 2175, 18. VI. 1952., 3.; Marko RISTIĆ, (bez naslova), *Isto*, 3.; Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 38.; Joža SKOK, “Književna riječ o Goranu”, 215.

³² Viktor KUČAN, *Borci Sutjeske*, Beograd 1996., 493.

³³ Možda su te knjige Kovačiću bile nekakva veza sa prethodnim, “civilnim” životom, od koga je, istovremeno, bežao. Sećanje partizana, slikara i scenografa Đure Tiljka o njegovim susretima s Kovačićem u partizanima nalazi se u fondu Muzeju revolucije naroda Hrvatske (danas u sastavu Hrvatskog povjesnog muzeja) u Zagrebu i opširno je citirano u: Maja HRIBAR OŽEGOVIĆ, “Kazališno djelovanje Ivana Gorana Kovačića u partizanima”, 119.

³⁴ Fotografije objavljene u: Mladen IVEKOVIĆ, *Nepokorena zemlja: zapisi iz IV i V neprijateljske ofanzive protiv narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*, Zagreb 1945., 61., 97., 159.

³⁵ *Isto*, 72. Nator je tražio pištolj, koji mu je poklonio Peko Dapčević, ali ga pesnik nije nosio jer mu je bio pretežak. Prema: Moša PIJADE, *Vladimir Nator*, 3.

skog literata.”³⁶ Međutim, kako je ranije već konstatovano, “pjesik je pjesnik”: tokom boravka u Vrbnici, “[u]natoč upozorenjima dra Sime Miloševića i Ilije Mališa, Goran je jednoga dana prošao kroz ‘ničiju zemlju’, do mjesta na kojem je za vrijeme bitke na Sutjesci zakopao svoje rukopise. [...] Kada se vratio s rukopisima bio je presretan.”³⁷ Njegovi prioriteti bili su drugačiji nego što su to iziskivale okolnosti i uloga borca.

3. **Teza:** Pojedini autori su pisali o velikoj moralnoj i političkoj šteti koju je Nazorov i Kovačićev odlazak u partizane naneo ustaškom režimu.³⁸ Time je, svesno ili ne, stvarana simetrična slika značaja dvojice pesnika.

Antiteza: Ustaški režim pretrpeo je neuporedivo veću političku štetu Nazorovim nego Kovačićevim odlaskom u partizane. Zato su ustaše nastojale da posledice propagandno saniraju, tvrdeći da je Nazor kidnapovan i da ga partizani prisiljavaju da daje razne izjave.³⁹ Kovačićev odlazak ih nije pogodio, pa se njime nisu ni bavili.

4. **Teza:** Kovačićevom odlasku u partizane u nekim kasnijim interpretacijama daje se ideološki, marksistički i revolucionarni smisao.⁴⁰

Antiteza: Kovačićev odlazak u partizane bio je rezultat spleta društvenih i političkih okolnosti i osobina njegove ličnosti: moralnih shvatanja, političkih stavova, nacionalnog osećaja, percepcije realnosti, ambicije, emotivnosti, idealizma, sujete, ponosa... U međuratnom periodu Kovačić je bio član Hrvatske seljačke stranke, zatim je agitovao za učesće u španskom građanskom ratu, a potom izražavao simpatije za SSSR.⁴¹ Zato se smatra da je komunistima izgledao “politički potpuno neopredeljen”, a da je za reakcionare bio “komunista” i “krležijanac”.⁴² O njegovoj ambiciji svedoči podatak da se “[n]akon uspostave NDH natjecao [...] za mjesto kulturnog atašea u Bukureštu, ali nije izabran.”⁴³ Umesto položaja atašea, ponuđeno mu je mesto upravnika pošte u Foči, ali se on ipak nekako zaposlio u Hrvatskom izdavačkom bibliografskom zavodu u Zagrebu, gde je ostao do odlaska u partizane krajem 1942. godine. Njegova prijateljica, Ivana Car, kasnije se sećala da ga je teško pogodilo saznanje da se NDH Rimskim ugovorima odrekla velikog dela Dalmacije u korist Italije.⁴⁴ Prema Krležinom mišljenju, Kovačić je “bio pametan čovjek i vidio je kamo Pavelićevo hrvatstvo vodi, pa je otišao u šumu.”⁴⁵ Jedan proučavalac Kovačićevog dela smatra da ga je pokretao bunt “zbog nepravdi nacionalnih, socijalnih i ekonomskih”.⁴⁶ Partizan, slikar i scenograf Đuro Tiljak je smatrao da je Kovačić “došao u partizane iz pjesničkih pobuda. [...] K tome se je pridružila veli-

³⁶ Mladen IVEKOVIĆ, *Nepokorena zemlja*, 135.

³⁷ Ivan LAJTMAN, “Otkriće na Maluša planini”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6539, 4. V. 1965., 5.

³⁸ Mladen IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi*, 3.; *ISTI*, *Hrvatska lijeva inteligencija*, 104.

³⁹ РОДОЉУБ ЧОЛАКОВИЋ, *Записи из ослободилачког рата*, 193.; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918-2008.*, Zagreb 2008., 297.

⁴⁰ ИВО ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, 361.; Marko RISTIĆ, *Za svest 1971-1977*, 37-38.; Maja HRIVAR OŽEGOVIĆ, “Kazališno djelovanje Ivana Gorana Kovačića u partizanima”, 119.

⁴¹ Antun VARAC, “Mrak na svijetlim stazama”, 161., 162., 165.; Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, Zagreb 1984., 19.; Enes ČENGIĆ, *S Krležom iz dana u dan*, knj.2, Zagreb 1985., 128.

⁴² Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 20.

⁴³ Prema podacima koje je 1973. objavio Dragutin Tadijanović, Kovačić je konkurisao za mesto atašea u Bukureštu pre rata, 1940. godine. Možda se dva puta kandidovao? Uporediti: *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997., 201.; Dragutin TADIJANOVIĆ, “Kronologija Ivana Gorana Kovačića”, 233.

⁴⁴ Ivana CAR, “Goran u pismima i sjećanjima”, 188. O Ivani CAR GAVRILOVIĆ opširnije videti u: *Dozivi Gorana*, Zagreb 1973., 246.

⁴⁵ Enes ČENGIĆ, *S Krležom iz dana u dan*, knj. 2, 128.

⁴⁶ Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 19.

ka osobna ambicija pjesnika. Ta ambicija nije imala granica, graničila se po svoj prilici s ludilom. Osjećao sam da s ovakvim senzibilitetom neće Goran proći dobro. Romantične velike pjesničke revolucije kosile su se s prirodnim instinktom za opstanak – s borbom za opstanak, što je zapravo bila suština narodnooslobodilačkog pokreta. A borba kao takva morala je biti smišljena i racionalna.⁴⁷ O Kovačićevom intimnom doživljaju svog boravka među partizanima svedoči i kratka poruka koju je uputio majci iz Bosne: “*Majko, nikad u životu nisam bio sretniji.*”⁴⁸ Neko sa tako protivurečnim ponašanjem i ambivalentnom motivacijom, kakvo je ispoljio Kovačić, impulsivan i emotivan, teško da je mogao postupati racionalno, čak i kada mu život od toga zavisi. Moguće je da je to uzrok što se u selu Vrbnici prilikom susreta sa četničkim kapetanom Draškovićem predstavio pravim imenom i prezimenom, na šta mu je ovaj odgovorio: “A, ustaša? Vidi ti njega.”⁴⁹ Kovačićeva autopercepcija i tuđa viđenja njegove ličnosti oštro su se kosili.

5. **Teza:** U brojnim interpretacijama pominje se samo Kovačićeva književna delatnost, novinarska ne.⁵⁰

Antiteza: Kovačić je za života u javnosti bio poznatiji kao novinar i urednik kulturne rubrike, nego kao književnik.⁵¹ Pre rata samostalno je objavio samo jednu knjigu,⁵² za čiji veliki uspeh je književni istoričar Antun Barac smatrao da je bio “više društveni nego književni.”⁵³ Proučavalac Kovačićevog dela, Vlatko Pavletić, odavno je ukazao da je o pesniku mnogo pisano “svakako zahvaljujući više njegovoj legendarnoj smrti nego naročitoj popularnosti njegova opusa.”⁵⁴ Isti stručnjak primećuje: “Svi se kritičari slažu u ocjeni, da je *Jama* Goranovo najbolje djelo, i to tako iznimno uspjelo i toliko bolje od njegovih ostali djela, da pred njom uglavnom mukom zastajkuju kao pred čudom što se – neznano kako – dogodilo jednom pjesniku.”⁵⁵ Međutim, delo koje ga je proslavilo postalo je poznato javnosti tek posle pesnikove smrti.⁵⁶ Oni koji su ga ubili, kao i seljaci koji su ga sahranili, govorili su o njemu kao o “zagrebačkom novinaru.”⁵⁷ Četnik koji ga je ubio kasnije se, navodno, hvalio “da je ubio velikog hrvatskog novinara.”⁵⁸ Dok je

⁴⁷ Sećanje Đ. Tiljka navedeno prema: Maja HRIBAR OŽEGOVIĆ, “Kazališno djelovanje Ivana Gorana Kovačića u partizanima”, 119.

⁴⁸ Gustav KRKLEC, “Goranova majka”, 178. Kurziv Krklecov.

⁴⁹ Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, *Dozivi Gorana*, Zagreb 1973., 131.

⁵⁰ Moša PIJADE, *Vladimir Nazor*, 3.; Mladen IVEKOVIĆ, *Nepokorena zemlja*; Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, 357.; Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 37.-42. Kovačić je jedino pesnik, ne i novinar, za desetine autora koji su objavili tekstove o njemu u zbornicima: *Dozivi Gorana*, Zagreb 1973.; *Život i djelo Ivana Gorana Kovačića*, Zagreb 1989.

⁵¹ Od 1937. Kovačić je radio u redakciji *Hrvatskog dnevnika*, a od 1940. u *Novostima*. Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 17.-18.

⁵² To je zbirka pripovedaka *Dani gnjeva*, Zagreb 1936. Objavljivao je i kraće tekstove i poeziju u raznim književnim časopisima. Sa J. Hitrecom i V. Jurčićem objavio je zajedničku knjigu *Lirika*, Zagreb 1932.

⁵³ Antun BARAC, “Mrak na svijetlim stazama”, 161.

⁵⁴ Vlatko PAVLETIĆ, *Obuzdani gnjev. Znakovi i strukture u književnoumjetničkim djelima Ivana Gorana Kovačića*, Zagreb 1978., 5.

⁵⁵ *Isto*, 9. Na drugom mestima *Jamu* naziva remek-delom: 398., 409.

⁵⁶ Prvo izdanje *Jame* štampano je 1944. godine.

⁵⁷ Informaciju je preneo Vasilj Kovačević, seljak koji je sa svojim bratom Jovom i Vasilijem Kostićem sahranio Kovačićevo telo. Videti: Ivan LAJTMAN, “Pronađen Goranov grob”; Ivan LAJTMAN, “Večera se odvijala po rangju”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6543, 8. V. 1965., 6.; Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 564.

⁵⁸ Ivan LAJTMAN, “Rafali u Avdovoj dolini”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6541, 6. V. 1965., 5.

boravio u partizanima, on je za Mladena Ivekovića bio samo autor “nekoliko dobrih pjesama”, kome afirmacija tek predstoji.⁵⁹

6. **Teza:** Brojne interpretacije ostavljaju utisak, ili čak nedvosmisleno tvrde, da su Kovačić i Milošević bili sami prilikom zarobljavanja.⁶⁰

Antiteza: Kovačić i Milošević nisu bili sami. U Vrbnici je u periodu od 20. do 25. juna bilo sklonjeno dvadesetak iscrpljenih i ranjenih partizana.⁶¹ Njih dvojica su u to selo od dvadesetak kuća i sa oko 150 stanovnika stigli najverovatnije 23. juna.⁶² Tu su bili i njihovi jataci, organizovani od strane Narodnooslobodilačkog odbora (NOO), gde je odbornik bio Marko Majdov, koga su četnici ubili 1944. godine.⁶³ Kako se ko oporavljao, tražio je “vezu” sa jedinicom i odlazio iz sela. Prvi su otišli već sutradan posle dolaska u Vrbnicu. Poslednji su ostali Rudi Pintar,⁶⁴ Ljubica Milošević⁶⁵ (udata Karabegović), Dragica Končar,⁶⁶ Marija Kvesić Srajna⁶⁷ (udata Grozdanić), Ivan Goran Kovačić i Sima Milošević.⁶⁸ Netačne su tvrdnje po kojima je Kovačić “sa cijelom grupom s kojom je bio, nastradao. Ubijeni su...”.⁶⁹ Preživeli su svi osim njega i Miloševića.

7. **Teza:** U nekim interpretacijama se ukazuje na solidarnost i moralnost Kovačića, tog “vernog druga ranjenog srpskog naučnika”, a pesnikova smrt se tumači kao “dragovoljna” i “svesna” žrtava.⁷⁰ Tvrđilo se da je Kovačić “vjerno pratio i pomagao”⁷¹ svog druga, ili da “nije htio napustiti doktora Miloševića, koji je bio ranjen u nogu, čekajući da dođe neko sa konjem, kako bi obojica izmakli.”⁷² Ima i mišljenja da se Kovačić vratio u selo, iako se prethodno bio izvukao “iz obruča”.⁷³

Antiteza: Oni se u vreme pogibije nisu više nalazili u obruču, jer je bitka na Sutjesci već bila završena kada su stigli u Vrbnicu: glavne operacije su trajale od 15. maja do 15. juna 1943. godine. Kovačić, Milošević i ostali bili su ostavljeni u Vrbnici posle bitke, neko zbog rane, neko zbog iscrpljenosti, a pesnik verovatno i zbog svoje stare boljke

⁵⁹ Mladen IVEKOVIĆ, *Nepokorena zemlja*, 135.

⁶⁰ *Isto*, 235., 242.; Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, 428.; Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, 372.-373.; Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 37.-42.; Ivan LAJTMAN, “Pronađen Goranov grob”; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 563.; Predrag MATVEJEVIĆ, “Goranov odlazak u partizane”, 134. i dr.

⁶¹ Sećanja Vidoja Mališa i Todora Vujičića, seljaka iz Vrbnice koji su prikrivali ranjene partizane: I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, 3.

⁶² Ivan LAJTMAN, “Pronađen Goranov grob”, 6.

⁶³ Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1.

⁶⁴ Slovenac, posle rata se javio da je preživio. Nema drugih podataka o njemu. Prema: I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, 3.

⁶⁵ Borac-ranjenik, rođ. 1923., iz Meke Grude kod Bileće, Srпкиnja. Prema: Viktor KUČAN, *Borci Sutjeske*, 1184.

⁶⁶ Politički komesar ešalona ranjenika Centralne bolnice, rodod sa Banije, Srпкиnja, član KPJ, u NOB od 1941. Ona je 1944. prebačena u Bari na oporavak, gde ju je sreo Vladimir Dediđer. Nije u pitanju narodni heroj Dragica Končar (1915–1942), nego druga osoba. Prema: Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, 339.; Viktor KUČAN, *Borci Sutjeske*, 1185.

⁶⁷ Bolničarka u Petom bataljonu Pete proleterske crnogorske brigade, rođ. 1924., iz Pitve na Hvaru, Hrvatica, član KPJ, u NOB od 1942. Prema: Viktor, KUČAN, *Borci Sutjeske*, 495.

⁶⁸ I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, 3.; Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1.; Митра МИТРОВИЋ, *Ратно путовање*, Београд 1963., 181.-182. (Njena sećanja su napisana 1952., a prvi put objavljena 1953. godine); Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, 131.

⁶⁹ Svetozar PRIJIĆ, “Sjećanje na Gorana”, *Doživi Gorana*, 129.

⁷⁰ Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 41.

⁷¹ Vladimir NAZOR, “Predgovor zbirci ‘Hrvatske pjesme partizanke’ (1943)”, *Doživi Gorana*, Zagreb 1973., 125.

⁷² Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 27. Slično kaže i: Ivan LAJTMAN, “Otkriće na Maluša planini”, 5.

⁷³ Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10; Predrag MATVEJEVIĆ, “Goranov odlazak u partizane”, *Život i djelo Ivana Gorana Kovačića*, 134. Matvejević se čak poziva na “nekoliko pouzdanih svjedoka”.

– tuberkuloze. Kovačić je već jednom ranije, 3. maja, bio ostavljen. On je to prokomentarisao rečima: “Neću da mi zamjere drugovi koji žele da se ja odmorim. Tako su odlučili pa tako neka i bude”.⁷⁴ Njemu je, tada, ostanak, praktično, bio naređen. Ostavljanje ranjenih i bolesnih, ponekad i bez ikakvog oružja, u brojnim situacijama je bio neminovan postupak partizana.⁷⁵ Ako im ne bi pomoglo lokalno stanovništvo, ranjenici su se ili ubijali sami, ili bi bili masakrirani od neprijatelja.⁷⁶ Kovačić, Milošević i ostali bili su ostavljeni jer više nisu bili u stanju da stoje na nogama, a kamoli da pešače ili da se bore.⁷⁷ Pri svom drugom prelasku Sutjeske Milovan Đilas ih je pronašao, ali oni nisu hteli da napuste Vrbnicu. Kovačić mu je čak rekao “da je bolje zadržati se u selu neko vreme, dok se operacije ne stišaju”.⁷⁸ Prilikom skrivanja koristili su lažna imena: Kovačić se predstavljao kao Petar Kovačević, a Milošević kao Jovan Petković. Kada je u Vrbnicu naišao četnički kapetan Drašković sa pratnjom, prepoznao je Miloševića, koga je znao od pre rata, iz školskih dana ili iz kotorske bolnice. Oni su, naime, bili zemljaci: Drašković je bio iz Kotora, a Milošević iz Herceg Novog. Tada se i Kovačić predstavio pravim imenom i prezimenom. Tom prilikom ga je Milošević verbalno zaštitio, kao Hrvata koji se sa Srbima bori protiv ustaškog režima. Pomogli su i seljaci kuknjavom da će ih pobiti partizani, ako se toj dvojici nešto desi.⁷⁹ Tada su ih ostavili na miru. U drugim situacijama, kada bi nailazili četnici, Kovačić je, kao i ostali partizani, bežao iz sela i skrivao se u paprati i okolnim pećinama. Međutim, Kovačića su jednog jutra iznenadili u selu, u koje je tokom noći došao zbog hladnoće. Uhvaćen je pri pokušaju da iskoči kroz prozor kuće u kojoj je bio smešten.⁸⁰

8. **Teza:** Tvrdi se da su Kovačić i Milošević zajedno ubijeni.⁸¹

Antiteza: Kovačić i Milošević su ubijeni odvojeno, na različitim mestima i u različito vreme. U pitanju su dva događaja, a ne jedan. Kovačića je u sumrak, 12. jula 1943. godine, na desnoj strani Drine, nedaleko od sela Bunova kod Foče, u Avdovoj dolini na Kruščićkom brdu, na mestu zvanom Crkovište, ubio komandir “leteće čete” Borislav Boro Blagojević, čiji pretpostavljeni je bio kapetan Aleksa Drašković. Oko toga svedoci su decidni.⁸² Preživeli svedoci su u najvažnijim crtama opisali događaj i Kovačićev izgled i omogućili identifikaciju.⁸³ Sahranjen je na istom mestu, 13. jula oko podne.⁸⁴ Prema svedočenjima seljana, Miloševića i još jednog, nepoznatog partizana, ubio je na putu između sela Vojnovići i Beleni, krajem jula 1943, četnik Vukan Jojić, pod

⁷⁴ Vjeko[slav] AFRIĆ, “Uspomene jednog glumca”, *Dozivi Gorana*, 116.

⁷⁵ Detaljnije o sudbini partizanskih ranjenika i stanju u ratnim bolnicama tokom bitaka na Neretvi i Sutjesci videti: Gojko NIKOLIŠ, *Korijen, stablo, pavetina*, 467.-552.

⁷⁶ Mladen IVEKOVIĆ, *Nepokorena zemlja*, Zagreb 1945., 158.-160.; Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, 344., 346., 348.; Митра МИТРОВИЋ, *Ратно путовање*, 151.-154.

⁷⁷ *Isto*, 181-182. Mitra Mitrović to navodi iz prve ruke, jer je bila u grupi partizana koja ih je ostavila u kući Vidoja Mališa u selu Vrbnici kod Foče.

⁷⁸ Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, 338.-339.

⁷⁹ Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1; Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.; Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, 130.-131; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 564.

⁸⁰ Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, 130., 132.

⁸¹ Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, 372.-373.; Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 39.-41; Miodrag BULATOVIĆ, *Peti prst*, 563.-565; i dr.

⁸² Ivan LAJTMAN, “Čovjek u bijelom suknenom odijelu”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6542, 7. V. 1965., 6.

⁸³ Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10. Četnici su prethodno, dvestotinak metara dalje, rafalom ubili još dvojicu nepoznatih partizana.

⁸⁴ Ivan LAJTMAN, “Pronađen Goranov Grob”, 6.

komandom poručnika Vasilija Bodiroke.⁸⁵ Slično tvrde i druga svedočenja, po kojima je Milošević krenuo ka selu Grandići, ali je na putu ubijen dva dana posle Kovačića.⁸⁶ Ima i mišljenja da je najpre ubijen Milošević, a “dva-tri dana kasnije” i Kovačić, ali to nije potkrepljeno nikakvim izvorima i verovatno je proizvoljnost.⁸⁷ Ali, kolika je bila tačna vremenska razlika između te dve smrti nije od presudne važnosti, bitno je da se svi slažu da je postojala.⁸⁸ Odakle onda uverenje da su oni *zajedno* ubijeni? Zabuunu je, najverovatnije, izazvala “terenska radnica” KPJ Danica Lalović, koja je našla dva tela kraj seoskog puta. Ona je bila supruga jednog beogradskog lekara i lično je poznavala Miloševića od pre rata. Odmah ga je identifikovala, a za drugo telo je *zaključila* da je Kovačićevo (iako ga nije poznavala), jer je u blizini našla “neki udžbenik srpsko-hrvatskog jezika” na kome je pisalo Kovačićevo ime.⁸⁹ Bio je to pogrešan zaključak, jer u vreme Miloševićeve pogibije Kovačić je već bio mrtav. Nikada nije razjašnjeno ko je bio drugi partizan, ubijen sa Miloševićem. Kasniji interpretatori su dograđivali mit u skladu sa potrebom ideologije “bratstva i jedinstva”, koja je iziskivala *zajedništvo* Srba i Hrvata.

9. **Teza:** U većini interpretacija se tvrdi da je Kovačić zaklan.⁹⁰

Antiteza: I Kovačić i Milošević bili su streljani.⁹¹ Ubijeni su po jednim metkom u glavu, Kovačić u desnu slepoočnicu, Milošević u potiljak.⁹² To je potvrdilo nekoliko svedoka, pa i sam egzekutor Blagojević. On, sve i da je hteo, nije mogao nikoga da zakolje, jer je bio invalid – početkom rata, posle ranjavanja u borbi sa partizanima, jedna ruka mu je amputirana u Italiji.⁹³ Zato je bio naoružan samo pištoljem. Zbog čega se onda toliko insistiralo upravo na nožu kao sredstvu egzekucije? Razlog je Kovačićevo delo *Jama*. To je objasnio Marko Ristić: “Goran je u *Jami* neopozivo optužio ustaške *koljače* baš za onaj isti zločin koji su četnički *koljaši* izvršili nad njim.”⁹⁴ Na taj način se i autor poeme uvršćuje među pale od noža, i snažnije povezuje sa

⁸⁵ Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1.

⁸⁶ Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.

⁸⁷ Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 27.

⁸⁸ Jasna vremenska razlika i jasan redosled pogubljenja postoji i u: Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, 132.

⁸⁹ Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1; I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, 3; Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.

⁹⁰ Moša PIJADE, *Vladimir Nazor*, 1944., 6.-7.; Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, 371.; Mladen IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi*, 3; Слободан НЕШОВИЋ, *Моша Пијаде и његово време*, Београд 1968., 569.; Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija*, 227.; Joža SKOK, “Moj Goran”, *Doživi Gorana*, 5., 9., 11. (prethodno objavljeno u: *Međumurje*, 27. srpnja 1963.); Mirko BANJEVIĆ, “Od tuge biserje”, *Isto*, 19.; Jure KAŠTELAN, “Uspomeni Ivana Gorana Kovačića”, *Isto*, 30.; Vladimir NAZOR, “Kurir Loda”, *Isto*, 88.; Gustav KRKLEC, “Goranova majka”, *Isto*, 179.; Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika”, 40.; Stevan RAIČKOVIĆ, “Legenda o Goranu”, 22.; Gane TODOROVSKI, “Nema ih više, jer su htjeli biti!”, 41.; Predrag MATVEJEVIĆ, “Goranov odlazak u partizane”, 134.; Tomislav Marijan BILOŠIĆ, “Primjer ljudskog postupka, značenja i vrijednosti postojanja” *Život i djelo Ivana Gorana Kovačića*, 222.; itd...

⁹¹ Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 107.

⁹² Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1.; Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.

⁹³ Te podatke je prikupio Profaca. Bulatović u svojoj romansiranoj verziji događaja kaže da je Blagojević ruku izgubio posle ubistva. Ali, on je mogao i da pogreši, ili da iz čisto *literarnih* motiva događaj reinterpretira. Tako, na primer, dijalozi junaka njegove knjige deluju snažno, ali često sasvim nerealno. Uporediti: Mario PROFACA, “Susret s Goranovim ubojicom”, *Novi VUS* (Zagreb), br. 1125, 28. XI. 1973., 5; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 563.-575.

⁹⁴ Marko RISTIĆ, *Za svest 1971–1977*, 37. Intervju Dalibora Foretića “Jedno bdjenje s Markom Ristićem” prvi put je objavljen u *Vjesniku* 9. VI. 1973. Kurziv Ristićev ili Foretićev.

žrtvama o kojima je pevao. Bila je to dobro promišljena investicija u državnu ideologiju “bratstva i jedinstva”. S druge strane, ubijanje nožem, gde je ubica maksimalno blizak sa žrtvom, posebno je mučno, pa se time pojačava empatiju publike prema mrtvom pesniku. Mnoge autore to je inspirisalo da o Kovačićevoj smrti pišu na preterano intiman i patetičan način.⁹⁵ Tako Joža Skok piše: “nož sanjam uvijek kad god razmišljam o pjesniku. Proklinjem stoga oštricu koja se zarila u grlo raspjevanog labuda i presjekla u tridesetoj godini njegova života tolike vrijedne riječi koje su još trebale uslijediti. Proklinjem mrski i odvratni nož, a još više od noža proklinjem ruku.”⁹⁶ Tema Kovačićeve smrti se vrlo brzo pretvorila u svojevrsni “pun pogodak” i “bezbedan teren”, kada je reč o izboru literarne teme u jednom totalitarnom sistemu u kome je država bila glavni naručilac umetničkih dela. Slična pojava je svojevremeno bila primećena i u Sovjetskom Savezu, u vezi umetničkog stvaralaštva na temu Lenjinove smrti: “Neobuzdano tezgarenje je preplavilo sve; špekuliše se sa marksizmom i Lenjinom. Najunosnije je vajati Lenjinove biste ili ga crtati u grobu. Ali za to je neophodno imati veze i poznanstva. Jedan prilično poznat umetnik je, odlazeći u inostranstvo, rekao: ‘Da, odlazim, jer mene leš više ne hrani...’”⁹⁷ Izraz “leš” odnosi se na Lenjinovo balsamovano telo, koje je postalo kurentna umetnička tema, a aludira se i na parazitizam umetnika koji su koristili tu mogućnost. Takvo ponašanje je uslovlila činjenica da u socijalističkim državama nije postojala sloboda stvaralaštva ni tržište umetničkih dela, nego su umetnici preko strukovnih udruženja bili vezani za državu, kao neka vrsta njenih službenika. U Jugoslaviji, kao i u SSSR-u, status umetnika garantovalo je jedino člansvo u tim udruženjima, a put ka društvenoj afirmaciji vodio je preko proverenih tema: “partizanska epopeja”, “drug Tito”, “Goranova smrt”, “obnova i izgradnja zemlje”, itd...

10. **Teza:** U nekim interpretacijama uloga Sime Miloševića prilikom susreta sa četnicima se ili sasvim izostavlja,⁹⁸ ili joj se daje drugorazredni značaj.⁹⁹

Antiteza: Prilikom susreta sa četnicima uloga Sime Miloševića bila je značajnija nego Kovačićeve. Četnici su se prevashodno interesovali za poznatog lekara i profesora Beogradskog univerziteta Miloševića, čije znanje i veština su i njima bili potrebni, a bio je važan i kao član Izvršnog odbora AVNOJ-a. “Zagrebački novinar” Kovačić bio je uzgredni, manje bitan zarobljenik.¹⁰⁰ U četničkim dokumentima pominje se samo

⁹⁵ Zbornik *Doživi Gorana* predstavlja pravu riznicu klišeja i mitomanije o Kovačićevoj smrti, ali i svojevrsnu hrestomatiju književnog neukusa. Pored dvadesetak pesnika koji su tu predstavljeni pesmama o Kovačiću (neki i sa po nekoliko), smatra se da je ukupno pedesetak pesnika njemu posvetilo svoje stihove. Videti: Tomislav Marijan BILOŠNIĆ, “Primjer ljudskog postupka, značenja i vrijednosti postojanja”, 221.

⁹⁶ Joža SKOK, “Moj Goran”, 11 (prethodno objavljeno u: *Medimurje*, 27. VII. 1963.).

⁹⁷ Dnevnička beleška kritičara i istoričara umetnosti N. Punjina iz 1925. godine. Navod prema: Мария АНДРЕЕВНА ЧЕГОДАЕВА, *Социалистический реализм – мифы и реальность*, Москва 2003., 15.

⁹⁸ Moša PIJADE, *Vladimir Nazor*, 6.-7.; Gustav KRKLEC, “Goranova majka”, 179.

⁹⁹ Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 37.-42.; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 563.-575.

¹⁰⁰ Prema objavljenim svedočenjima: Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1; Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, 130.-131.

hvatanje i streljanje Sime Miloševića i Nurije Pozderca.¹⁰¹ Kovačića uopšte ne pominju, iako su znali njegov identitet.¹⁰²

11. **Teza:** U pojedinim interpretacijama se insistira na profesijama Kovačića i Miloševića kao važnim činjenicama. Marko Ristić je pisao o potrebi “fašizma da uništi naučnika i pesnika, saveznike naroda, služitelje slobode, gospodare kulture – da bi opstao”,¹⁰³ a Predrag Matvejević da su “[f]ašisti [...] usmrtili zajedno hrvatskog pjesnika i srpskog znanstvenika bez razlike. Fašizam nije nigdje u svijetu gledao na pjesništvo ili znanost kao na vrijednosti.”¹⁰⁴

Antiteza: Kovačić i Milošević su ubijeni kao partizani, pripadnici oružane formacije koju su predvodili komunisti, tj. kao politički protivnici četnika.¹⁰⁵ U Kovačićevom slučaju dodatni razlog mogla je biti njegova nacionalna pripadnost, ali nikako i njegova književna delatnost. A Miloševićeva naučna specijalnost, parazitologija, u tom trenutku je bila poslednje što bi ikoga u Vrbnici zanimalo.

12. **Teza:** Tvrdi se, na više mesta, da su partizane negovali lokalni seljaci.¹⁰⁶

Antiteza: Ranjene i iscrpljene partizane negovale su bolničarke i jataci, organizovani od strane NOO.¹⁰⁷ Seljaci su ih prikrivali i hranili. Posle pogibije, Miloševićovo telo je našla “terenski radnik” KPJ u selu Pređel (ili Prijedel), Danica Lalović, a improvizovano sahranjivanje je organizovao odbornik NOO Marko Majdov.¹⁰⁸

13. **Teza:** Dedijer u svom ratnom dnevniku (objavljenom 1946. god.) Kovačićevu smrt povezuje sa “mišljenjem” koje je, navodno, dao Draža Mihailović. Po njegovoj interpretaciji, pripadnici Druge divizije NOV, koji su krajem avgusta i početkom septembra 1943. godine sakupljali oružje i sahranjivali mrtve u okolini Sutjeske, pored ostalog su “u selu Vrbici prikupili podatke iz kojih se vidi da su četnici pod komandom Draškovića iz Kotora pronašli ranjenog Simu Miloševića i da su ga zatim ubili, pošto su tražili mišljenje Draže Mihailovića. Isto tako ova grupa četnika ubila je i Gorana Kovačića.”¹⁰⁹ Dedijer se poziva na informacije koje su prikupili Peko Dapčević i Mitar Bakić.

Antiteza: Nema podataka u dokumentima da je streljanje naložio Draža Mihailović, koji, inače, potčinjenima nije slao svoja “mišljenja”, nego naredbe. Malo je verovatno da se lično Mihailović bavio sudbinom jednog zarobljenog neprijateljskog vojnika. Možda je Dedijer svojom interpretacijom želeo da indirektno kompromituje izbegličku vladu

¹⁰¹ “Naređenje komandanta ličko-kordunaške četničke oblasti od 7. IX. 1943. potčinjenim komandantima za pokret u pravcu Obrovac-Benkovac-Zadar radi spajanja sa Angloamerikancima”, *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XIV, knj. 2. Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1943*, Beograd 1983., 946. Netačno je, međutim, da su Pozderca uhvatili i streljali četnici. On je bio ranjen avionskom bombom i iskrvario je na nosilima. Videti: Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, 323.-324.; Митра МИТРОВИЋ, *Ратно путовање*, 181.

¹⁰² Kada je Milošević bio identifikovan i Kovačić se četničkom kapetanu Draškoviću predstavio svojim pravim imenom i prezimenom: Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, 130.-131.

¹⁰³ Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 39.

¹⁰⁴ Predrag MATVEJEVIĆ, “Goranov odlazak u partizane”, 134.

¹⁰⁵ To se vidi iz podataka iznetih u: Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1; Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.

¹⁰⁶ Митра МИТРОВИЋ, *Ратно путовање*, 181.-182.; Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 27.; Ljubica KARABEGOVIĆ, “Susret sa Simom Miloševićem”, 130.-132.

¹⁰⁷ Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1.

¹⁰⁸ I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, 3.

¹⁰⁹ Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, 428.-429.

u kojoj je Mihailović bio ministar vojni. Četnički kapetan Drašković je prvobitno imao drugačije namere – želeo je da Miloševića angažuje kao lekara za svoje ranjenike. Miloševiću se obraćao s neočekivanim poštovanjem, (neki smatraju čak i “servilno”), rečima: “gospodine doktore”. Sa tom ponudom je svraćao u Vrbnicu više puta, ali ju je Milošević uporno odbijao, sve dok nije streljan.¹¹⁰ Kovačić je pre pogubljenja bio odveden na četnički zbor na livadi zvanoj Crkovište. Kapetan Drašković je naredio da se streljaju dva druga zarobljena partizana (čiji identitet je ostao nepoznat, zna se samo da su iz Ključa), ali Blagojević je streljao i Kovačića. Prema rečima svedoka, kada je Blagojević javio da je i Kovačić streljan, Drašković mu je rekao: “Niste trebali”.¹¹¹ Na osnovu tog podatka javila se pretpostavka da je Drašković imao neke druge namere sa Kovačićem.¹¹² Kakve? Možda je hteo da ga razmeni za nekog ili nešto kod partizana ili ustaša, ili da mu javno sudi pre nego što ga (ipak) strelja, ili je prosto želeo da najpre konsultuje višu instancu. Šta god da mu je bila namera, stiće se utisak da je neposredi povod Kovačićevog pogubljenja bila ili Blagojevićeva samovolja, ili nesporazum sa pretpostavljenim.¹¹³

14. **Teza:** U nekim verzijama događaja, nastalim u vreme socijalizma, Boro Blagojević i Vasilije Bodiroga pominju se kao kapetani, a Aleksa Drašković kao major.¹¹⁴ Četnički zbor na Crkovištu, gde je Kovačić ubijen, organizovao je Milan Matović, koji je početkom 1943. godine po činu bio đak-narednik.¹¹⁵

Antiteza: Prema četničkim dokumentima, Bodiroga je u leto 1943. bio poručnik, a Drašković kapetan I klase. Za komandanta drinskog korpusa Drašković je imenovan 9. maja 1943. godine.¹¹⁶ Blagojević je kraj rata dočekao u činu poručnika.¹¹⁷ Možda su njihov rang i značaj kasnije preuveličavani, da bi se time uvećao i značaj njihovih žrtava. Ne može bilo ko da ubije “legendarnu ličnost” ili “mitskog heroja”! Verovatno se iz istih razloga retko pominje podatak da je Blagojević rođen 1924. godine i da u vreme kada je ubio Kovačića, prema tadašnjim kriterijumima, nije još bio punoletan. Blagojević je posle rata emigrirao, ali je ostao politički aktivan kao predsednik organizacije “Draža Mihailović” za Belgiju i jedan od rukovodilaca organizacije “Ravna Gora” za Evropu.¹¹⁸ On je ubijen 8. marta 1975. godine u Briselu, pod nerazjašnjenim okolnostima, najverovatnije zbog njegovih aktivnosti protiv Jugoslavije. Navodno je pisao u štampi protiv Titovog režima i bio uključen u terorističke akcije protiv jugoslovenskih diplomatskih predstavništava.¹¹⁹

¹¹⁰ Prema sećanjima Vidoja Mališa, seljaka u čijoj se kući Milošević krije: Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1.; Ivan LAJTMAN, “Otkriće na Maluša planini”, 5.; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 564.-565.

¹¹¹ Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 568.

¹¹² Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.

¹¹³ Da je u pitanju samovolja smatra se u: Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 568.

¹¹⁴ Ivo BRAUT, “Pogibija i grob Goranov na brdu Maluš”, 1.; Ivan LAJTMAN, “Na novim tragovima”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6540, 5. V. 1965, 6.; Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10; ISTI, “Goranove kosti – u Zagrebu!”, *Novi VUS* (Zagreb), 12. XII. 1973., 11.; Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 27.

¹¹⁵ Matović je bio potčinjen Draškoviću i Bodirogi, kao i Blagojević. Videti: Ivan LAJTMAN, “Goranova jama – legenda”, 5; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, 23.

¹¹⁶ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, 85., 86., 474., 524., 525., 760., 925.

¹¹⁷ Bor.[ivoje] M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, Cleveland 1976., 406.

¹¹⁸ Mario PROFACA, “Susret s Goranovim ubojicom”, 5. Profaca je raspolagao podacima koji nesumnjivo potiču iz državnih institucija koje su se bavile neprijateljskom političkom emigracijom, kao i dokumentima Sreskog suda u Foči, koji je presudom br. 3/45, od 25. IX. 1945., Blagojevića osudio kao ratnog zločinca.

¹¹⁹ Videti: Mario PROFACA, “Susret s Goranovim ubojicom”, 5; Bor.[ivoje] M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945*, 406.-407.; РАДОВАН КАЛАБИЋ, *Српска емиграција. Прилози за историју српског исељеништва (1830–1992)*, Београд 1993., 249.; Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, 573.-574.

15. **Teza:** Bilo je autora koji su ukazivali na Kovačićevo “vizionarstvo”, “profetizam” ili “vidovitost”, odnosno na njegovu sposobnost da nasluti budućnost, pored ostalog i to da mu se za grob neće znati.¹²⁰

Antiteza: Kovačić nije bio vizionar niti profet, to su kasnije mistifikacije. Nije unapred znao gde će i kako umreti, niti da će mesto njegovog groba dugo ostati nepoznato. Stručnom analizom je utvrđeno da “čuvena pjesma *Moj grob* [...] prvobitno i nije značila drugo do strasnu pjesnikovu želju da izmakne nedostojnosti života i da se u smrti izjednači sa prirodom.”¹²¹ Pretpostavku Kovačićevog “vizionarstva” kao “čistu spekulaciju” odbacio je i Vlatko Pavletić, jedan od najtemeljitijih proučavalaca Kovačićevog dela i biografije.¹²² U vreme kada je napisao pesmu *Moj grob* Kovačić se lečio od tuberkuloze, a svojoj prijateljici Ivani Car je, na pitanje kako je došao do te teme, odgovorio: “Bit će da su me inspirirale šetnje šumom oko sanatorija.”¹²³ Stvarnu lokaciju Kovačićevog

primarnog groba u Avdovoj dolini, na livadi zvanoj Crkovište, 1965. godine utvrdio je Ivan Lajtman. Potom su posmrtni ostaci preneti na partizansko groblje u Bastasima, nedaleko od ušća Sutjeske u Drinu, a danas su pesnikove kosti u zajedničkoj grobnici palih boraca na Tjentištu, u sanduku broj 6, pored ostalih 3300 lobanja (videti skicu). Kasnije je dr Emil Lacković, specijalista sudske medicine, bio angažovan da analizira kosti šake koje su slučajno ostale u primarnom Kovačićevom grobu u Avdovoj dolini. Nalaz ni u čem nije osporio iskaze svedoka.¹²⁴ Lokalno stanovništvo je sve vreme znalo gde je sahranjen Milošević ali, igrom slučaja, do 1952. godine taj podatak nije dospao do visokih književnih i partijskih krugova, niti u širu javnost.¹²⁵

Slika 1. Skica mesta pogibije i lokacija tri grobna mesta Ivana Gorana Kovačića. Kovačić je uhvaćen u selu Vrbnici i odveden do mesta Crkovište na brdu Krušćica, gde je ubijen i prvi put sahranjen. Odmah posle rata njegove kosti su prenete u sekundarni grob na partizanskom groblju u Bastasima, a još kasnije u tercijalni, tj. u kriptu palih boraca u sklopu spomeničkog kompleksa na Tjentištu, koji je izgrađen 1963–1971. godine.¹²⁶

¹²⁰ Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, 361.; I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, 3.; Stevan RAČKOVIĆ, “Legenda o Goranu”, 23.; Gane TODOROVSKI, “Nema ih više, jer su htjeli biti!”, *Isto*, 41., 43.; Tomislav Marijan BILOŠIĆ, “Primjer ljudskog postupka, značenja i vrijednosti postojanja”, 222.

¹²¹ Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, 13. i 66.

¹²² Vlatko PAVLETIĆ, *Obuzdani gnjev*, 13. Dalja argumentacija protiv “vidovitosti”: *Isto*, 16.-25.

¹²³ Ivana CAR, “Goran u pismima i sjećanjima”, 189. Tekst je prvi put objavljen u časopisu *Polet*, 6/1959., br. 9-10. Ivana Car je nastojala da demistifikuje Kovačićevu biografiju. O njoj više: *Isto*, 246.

¹²⁴ Mario PROFASA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10; *ISTI*, “Goranove kosti – u Zagrebu!”, 11.

¹²⁵ Danica Lalović je podatak o grobu Miloševića i još jednog borca, (za koga je pogrešno verovala da je Kovačić), saopštila Savezu boraca, ali oni to nisu dalje prosljedili. I.[vo] KROLO, “Tragom groba Ivana Gorana Kovačića”, 3.

¹²⁶ Podaci i skica preizeti iz teksta: Ivan LAJTMAN, “Kružno putovanje nesretnika”, *Vjesnik* (Zagreb), br. 6545, 10. V. 1965., 6.

16. **Teza:** Službena interpretacija Kovačićeve i Miloševićeve pogibije, koja je vremenom poprimila mitske razmere, koncipirana je da gradi “bratstvo i jedinstvo”, pre svega između Srba i Hrvata. Esenciju tog mita izražava tekst Marka Ristića iz 1945. godine, u kome se, pored ostalog, kaže: “Smrt Gorana Kovačića, hrvatskog pesnika, vernog druga srpskog naučnika, smrt pesnika *Jame*, pravog osvetnika nevinih srpskih žrtava ustaških zverstava, od ruke srpskih četničkih odroda koji su se hvastali da *oni* svete te srpske žrtve, koji su u ime srpstva pošli u krvave koljačke pohode, rame uz rame sa ustašama, ta smrt treba da nam bude opomena i podstrek, memento i merilo, stecište naših griža i naše neumoljive svesti, putokaz. Ne zato što bi ona bila izuzetna, drukčija od tolikih drugih kojima je, kao beskrajnim nizom krvavih putokaza obeležen ustanički put naših naroda ka slobodi, ka bratstvu i jedinstvu, ka miru. Ne, nego baš zato što je smrt Gorana Kovačića tako simbolična da se u njoj oličavaju, da kroz nju govore tolike druge, sve te bezbrojne smrti dragovoljnih, svesnih žrtava.”¹²⁷

Antiteza: Ponegde se, međutim, navodi da je Milošević bio Crnogorac.¹²⁸ Njegova nacionalna pripadnost time se dovodi u pitanje, iako u brojnim interpretacijama mita on nedvosmisleno figurira kao Srbin. To je, uostalom, ideološki i politički bilo neophodno. Najveći pokolji u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji odigrali su se po nacionalnoj liniji (posebno između Srba i Hrvata), pa su se tu pojavile i najdublje društvene i političke podele. Zato se posle rata nastojalo da se podela uspostavi po novoj, moralnoj, političkoj i ideološkoj liniji (žrtve nasuprot zločinaca, odnosno pobednici nasuprot poraženih), da bi se time jačala unutrašnja kohezija društva i čuvala celovitost mnogonacionalne države. Zbog toga su Milošević i Kovačić *moralni* biti ubijeni zajedno, *moralni* pasti od noža, *moralni* do kraja biti međusobno solidarni i lojalni, *moralni* biti Srbin i Hrvat... U širem kontekstu gledano, bilo je to još jedno ispoljavanje prisilnog kompromisa između dva najbrojnija jugoslovenska naroda, na kome je počivala zajednička država.

Svrha “mita o Goranu” i njegove posledice

U periodu socijalističke Jugoslavije pogibija novinara i književnika Ivana Gorana Kovačića dobila je veliki simbolički značaj. Specifičnim službenim tumačenjem njegove smrti, ideološka parola “bratstvo i jedinstvo” dobila je upečatljiv primer na kome je vaspitavana omladina. Mnoga deca rođena posle rata dobila su ime po tom pesniku, koje je bilo vrlo popularno ne samo kod Srba i Hrvata, nego i kod Makedonaca i Muslimana, prekoračivši tradicionalne granice nacionalne i verske podele.¹²⁹ Kovačić je postao simbol mučeništva u ratu protiv okupatora i njegovih pomagača, a njegova smrt je predstavljena kao svesna i principijelna žrtva na oltaru pravde i međunacionalnog pomirenja. Poslednja epizoda nje-

¹²⁷ Marko RISTIĆ, “Iz krvi hrvatskog pesnika...”, 41. Kurziv Ristićev.

¹²⁸ Videti: Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, 366.; Viktor KUČAN, *Borci Sutjeske*, 53. Nije jasno na čemu se zasnivaju te tvrdnje, kao što nije jasno ni da li je Sima Milošević smatrao da je biti Crnogorac različito od biti Srbin. Moguće je da su Ladika i Kučan njegovu nacionalnost navodili u skladu sa posleratnom vladajućom politikom, koja je u Jugoslaviji prepoznavala najpre pet, a potom šest nacija.

¹²⁹ Od Drugog svetskog rata do 1992. godine samo u Beogradu je 14.705 dečaka ponelo ime Goran. To ime je u glavnom gradu Jugoslavije bilo najučestalije krajem šezdesetih godina, da bi potom njegova popularnost postepeno opadala. Sredinom 1970-ih godina u Sarajevu je ime Goran bilo najčešće muško ime u mešovitim brakovima. Према: Предраг МАРКОВИЋ, Магдалена Мраковић Бурчија, “Југословенски и српски идентитет становника Београда у огледалу личних имена”, *Годишњак за друштвену историју*, 6/1999., бр. 1, 42.-56.

gove biografije promovisana je u moralni i stvaralački uzor književnicima i drugim intelektualcima. Iz takve društvene i političke funkcije sledila je potreba da se realna biografija pesnika “prilagodi” pragmatičnim potrebama partijske države, a u njegovom stvaralaštvu akcentuje poslednja faza i probrani naslovi iz ranijeg perioda.

Cilj većine posleratnih interpretacija bio je da kod publike izazovu empatiju i simpatije prema žrtvama i političkom pokretu koji one reprezentuju. Suprotna ideološka strana koju je, pored ostalih, predstavljao i politički emigrant Bora Blagojević, u jednom trenutku javno je ponudila razmenu podataka o grobnim mestima: kosti Ivana Gorana Kovačića za kosti Draže Mihailovića.¹³⁰ Do razmene, naravno, nikada nije došlo, ali je društveni i politički značaj pogrebnih rituala i simbolike groba time još jednom naglašen. Koliku snagu je imao “mit o Goranu” možda najbolje pokazuje činjenica da se u socijalističkoj Jugoslaviji ime Bore Blagojeviću, najverovatnije, ne bi nikada pojavilo u javnosti, da nije bilo tog mita. Na nekakav, gotovo perverznan način, smrt pesnika je obasjala sve koji su se ikada nalazili u njegovoj blizini, uključujući i samog ubicu. Mora se priznati da je Moša Pijade jako dobro znao šta radi, kada je 1944. sročio onaj pasus.

Mit o pogibiji Kovačića i Miloševića bio je jedan od važnih integrativnih mitova socijalističke Jugoslavije. Njegov smisao je jačanje zajedništva Srba i Hrvata, a da bi se to stiglo izvršene su brojne adaptacije istorijskih činjenica, njihovog predstavljanja i, naročito, tumačenja. Mit su uobličili intelektualci iz vrha vlasti ili vrlo bliski tom vrhu (Pijade, Frol, Ristić, Iveković i dr.), a brojni književnici, kritičari i teoretičari su potom mit dograđivali, glačali, doterivali i do propasti države uporno ponavljali i iznova verifikovali. Oni koji su osporavali, negirali ili nastojali da desakralizuju taj mit, (što je vršeno mahom usmenim putem), politički su se, de facto, nalazili u opoziciji.

Snažna simbolika koja je formirana oko ličnosti i pogibije Kovačića izgubila je svoju svrhu propašću države i sistema koji je tu simboliku iznedrio, ali mit je nastavio da živi i kasnije, svakako usled inercije podstaknute dugogodišnjom sistematskom promocijom.¹³¹ U sastavu Hrvatskog povjesnog muzeja u Zagrebu postoji *Memorijalni muzej Ivan Goran Kovačić*¹³² u njegovom rodnom mestu Lukovdolu. Tu se svake godine, na pesnikov rođendan, 21. marta, održava pesnička manifestacija *Goranovo proljeće*, utemeljena 1964, u okviru koje se dodeljuju dve godišnje nagrade: *Goranov vijenac* (od 1971. godine) i *Goran za mlade pjesnike* (od 1977. godine). Dnevni list *Vjesnik* od 1964. godine dodeljuje nagradu *Ivan Goran Kovačić* za najbolje književno ostvarenje u protekloj godini. U Zagrebu deluje Studentsko kulturno-umetničko društvo *Ivan Goran Kovačić*.¹³³ Pored toga, na prostoru nekadašnje Jugoslavije, i dve decenije posle nestanka države u kojoj je mit izgrađen, dvadeset pet osnovnih i dve srednje škole – nose njegovo ime.¹³⁴

Jugoslavije više nema. Međutim, inercija mita nije nestala, nego stvara, u novom kontekstu – nove posledice. Uzrok tome je, i dalje, čuvena poema *Jama*, odnosno tumačenje

¹³⁰ Mario PROFACA, “Zločin u Avdovoj dolini”, 10.

¹³¹ Snimljen je bio televizijski film *Ivan Goran Kovačić* (režija: Ljubiša Ristić, glavna uloga: Rade Šerbedžija, produkcija: TV Zagreb 1979), a pesnikovom odlasku u partizane je posvećena i epizoda br. 7 (*Ćamac na Kupi*) TV serije *Nepokoreni grad* (režija: Željko Belić, produkcija: TV Zagreb 1981).

¹³² Videti: Memorijalni muzej Ivan Goran Kovačić u Lukovdolu, <http://www.hismus.hr/hrvatski/glavna.htm> (16. XI. 2011.)

¹³³ Videti: Studentsko kulturno umjetničko društvo “Ivan Goran Kovačić”, <http://www.igk.hr/> (4. XI. 2011.)

¹³⁴ OSNOVNE ŠKOLE: *Hrvatska – 13*: Zagreb, Duga Resa, Sveti Juraj na Bregu, Slavonski Brod, Staro Petrovo Selo, Vinokovci, Zdenci, Đakovo, Gornje Bazje, Petrinja, Čepić, Štitar, Vrbovsko; *Bosna i Hercegovina – 7*: Sarajevo, Fojnica, Livno, Banja Luka, Gradačac, Mrkonjić Grad, Foča; *Srbija – 5*: Beograd, Niška Banja, Stanišić, Senta i Subotica. SREDNJE ŠKOLE: Bosna i Hercegovina: Kiseljak; Crna Gora: Herceg Novi.

njene teme i intencije. Promena vladajuće ideologije otvorila je mogućnost da se pokuša promena svrhe mita. Tako su se tokom devedesetih godina u delu intelektualne javnosti pojavile tvrdnje da je Kovačićeva poema, u stvari, podstaknuta “četničkim pokoljima Hrvata u Hercegovini prvih dana NDH”.¹³⁵ Pored takvih, grubih i direktnih pokušaja “reinterpretacije” mita, sa druge strane, i dalje opstaje tradicionalni diskurs da je *Jama* “najpotresnije poetsko djelo o ustaškim zločinima.”¹³⁶ S obzirom da se ta dva viđenja ne mogu pomiriti, ostaje da se zaključi: “mit o Goranu” se od integracijskog preobratio u “dezintegracijski” – usled promenjenog istorijskog konteksta on sada ometa formiranje konsenzusa oko slike prošlosti i otvara nove društvene i političke podele.

THREE GRAVES OF A POET THE DEATH OF IVAN GORAN KOVAČIĆ: FACTS, INTERPRETATIONS, MYTH

Summary: The article represents an attempt to deconstruct one of the fundamental integrative myths of socialist Yugoslavia, which was built around the death of the writer Ivan Goran Kovačić. The goal is to separate fact from myth, to determine the reasons for subsequent interpretation and to explain the purpose of the sacrificial death of the poet, who had a great symbolic importance in the society. Kovačić’s writings and biography have been associated with ideology of the Party and with the issue of ethnic relations in particular. By a specific interpretation of his death, the ideology of “brotherhood and unity” had been given a striking example for the education of youth. Kovačić became a symbol of martyrdom in the war against occupiers and their supporters, “voluntary” sacrifice on the altar of inter-ethnic reconciliation. The myth functioned until the collapse of the system, but in some respects it continued to live even after it.

Keywords: deconstruction of the myth, Ivan Goran Kovačić, socialist Yugoslavia, “brotherhood and unity”, the poem *Jama*

Literatura

- Vjekoslav AFRIĆ, *U danima odluka i dilema*, Beograd 1970.
 Јово БАЈИЋ, *Горанова “Јама” и усташки злочини*, Београд 2002.
 Miodrag BULATOVIĆ, *Ljudi sa četiri prsta. Peti prst*, Beograd 1998.
 Мария АНДРЕЕВНА ЧЕГОДАЕВА, *Социалистический реализм – мифы и реальность*, Москва 2003.
 Enes ČENGIĆ, *S Krležom iz dana u dan*, knj. 2, Zagreb 1985.
 Родољуб ЧОЛАКОВИЋ, *Записи из ослободилачког рата*, Сарајево 1951.
 Vladimir DEDIJER, *Dnevnik*, knj. 2, Beograd 1946.
 Vladimir DEDIJER, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, sv. 2, Rijeka 1981.
Dozivi Gorana, (ur. Joža Skok), Zagreb 1973.

¹³⁵ Dubravko JELČIĆ, *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do moderne*, Zagreb 1997., 265. Citirano prema: Јово БАЈИЋ, *Горанова “Јама” и усташки злочини*, Београд 2002., 33.

¹³⁶ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918–2008.*, Zagreb 2008., 297.

- John Kenneth GALBRAITH, *Anatomija moći*, Zagreb 1987.
- Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918–2008*, Zagreb 2008.
- Mladen IVEKOVIĆ, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945. Knjiga druga*, Zagreb 1970.
- Mladen IVEKOVIĆ, *Inteligencija Hrvatske u borbi. Povodom 20-godišnjice I kongresa kulturnih i javnih radnika u Topuskom, (Referat održan u Topuskom 27. lipnja 1964.)*, Zagreb 1964.
- Mladen IVEKOVIĆ, *Nepokorena zemlja: zapisi iz IV i V neprijateljske ofanzive protiv narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*, Zagreb 1945.
- Pavle JAKŠIĆ, *Nad uspomenu*, Beograd 1990.
- Dubravko JELČIĆ, *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do moderne*, Zagreb 1997.
- Jugoslovenski književni leksikon*, Novi Sad 1971.
- Радован КАЛАБИЋ, *Српска емиграција. Прилози за историју српског исељеништва (1830–1992)*, Београд 1993.
- Bor.[ivoje] M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, Cleveland, 1976.
- Ivan Goran KOVAČIĆ, *Jama*, Beograd 1945.
- Viktor KUČAN, *Borci Sutjeske*, Beograd 1996.
- Иво ЛАДИКА, “Партизански дани Горана Ковачића”, *Стварање*, 7/1952., бр. 6.
- Zdenko LEŠIĆ, *Ivan Goran Kovačić*, Zagreb 1984.
- Предраг МАРКОВИЋ, Магдалена МРАКОВИЋ БУРЧИЈА, “Југословенски и српски идентитет становника Београда у огледалу личних имена”, *Годишњак за друштвену историју*, 6/1999., бр. 1, 42.-56.
- Горан МИЛОРАДОВИЋ, “Прах праху: Стаљинистички погребни ритуали у социјалистичкој Југославији”, *Годишњак за друштвену историју* 14/2008., бр. 1-3, 83.-106.
- Митра МИТРОВИЋ, *Ратно путовање*, Београд 1963., 181.-182.
- Слободан НЕШОВИЋ, *Моша Пијаде и његово време*, Београд 1968.
- Gojko NIKOLIŠ, *Korijen, stablo, pavetina. Memoari*, Zagreb 1981.
- Александра ПАВИЋЕВИЋ, “Дани жалости и време успомена: Смрт, сахрана и сећање/памћење јавних личности у Србији у време социјализма и после њега”, *Гласник Етнографског института САНУ*, LVII (1), 223.-238.
- Vlatko PAVLETIĆ, *Obuzdani gnjev. Znakovi i strukture u književnoumjetničkim djelima Ivana Gorana Kovačića*, Zagreb 1978.
- Моша ПИЈАДЕ, *Vladimir Nazor*, [Topusko?] 1944.
- Marko RISTIĆ, “Sloboda i stvaralaštvo. Na jednu temu iz treće knjige *Kapitala*”, *Za svest 1971–1977*, Beograd 1977.
- Marko RISTIĆ, *Politička književnost 1944–1958*, Zagreb 1958.
- Андрей ДОНАТОВИЧ СИНЯВСКИЙ (Абрам ТЕРЦ), “Что такое социалистический реализм”, *Антология самиздата. Неподцензурная литература в СССР 1950-е–1980-е*, (ур. В.В. Игрунов), Москва 2005.
- Sovjetska književnost 1917–1932. Manifesti i programi. Književna kritika. Nauka o književnosti*, (ур. Aleksandar Flaker), Zagreb 1967.
- Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb 1997.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XIV, knj. 2. Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1943*, Beograd 1983.
- Život i djelo Ivana Gorana Kovačića, Zbornik radova*, (ур. Anđelko Novaković), Zagreb 1989.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI
sv. 6

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA